

Az 1994-re tervezett kötetek:

1. *Jakabffy Imre*: Közép-Európa etnikai térképe az 1930-as években. 100 p. 1 db nagyméretű térkép.

A térkép és magyarázó szövege az 1940-es évek elején készült, 1942-ben jelent meg, de napjainkra csak néhány példány maradt nagyobb budapesti közgyűjteményekben. A térképhez tartozó magyarázó szöveg publikálatlan.

2. *Vincze Gábor*: Az erdélyi magyar kisebbség kronológiája 1944-1953. 150 p.

A kézirat részletes tárgymutatóval ellátva kiadásra kész állapotban van. A munka részletes sajtó- és levéltári forrásfeltárás, valamint 80 életútinterjú felhasználásával készült.

3. Az Aland-szigetek státusza. Dokumentumgyűjtemény (Bev. tan.: *Kovács Péter*). 100 p.

A füzet dokumentumkiadás (a Népszövetség Tanácsának 1921. jún. 21-i döntése a finn-svéd vita ügyében, majd az 1992-1993-as módosítások szövegének magyar fordítása).

A későbbi tervperiódusban tervezett füzetek munkacímei:

– Dél-Tirol státusza. Dokumentumgyűjtemény (Bev. tan.: *Gál Gyula*). 130 p.

– *Jakabffy Elemér*: Tervezet a „kisebbségi törvény” javaslatához (Jakabffy Elemér-pályakép és bev. tan.: *Bárdi Nándor*). 100 p.

– Közép-Európa magyar kisebbségi intézményrendszere (Az ismertett adattár kiadása).

– A Magyarságkutató Intézet kéziratainak nyomtatott katalógusa.

A két éves múlta tekintő KDSZ pályafutásának elején tart, a fentebb vázolt könyvtári-dokumentációs, valamint kutatási és kiadványozási munkák egy része éppen csak elkezdődött. Ahhoz, hogy a megkezdett út végére érjünk, időre van szükség, és lehetőségre az elindított programok befejezéséhez. Remélem, hogy a Teleki László Alapítvány biztosította keretek között mindkét tényező rendelkezésünkre áll majd, és az olvasók hamarosan közvetlenül – és nem csak leírásból – is megismerkedhetnek a KDSZ tevékenységének néhány eredményével.

DIPPOLD PÉTER

Elfogult ajánlások az olvasásszociológia irodalmából

1990-ben, amikor a Nemzetközi Bibliológiai Társaság felkérésére feltérképeztük az olvasáskutatás, olvasásszociológia nyolcvanas évekbeli eredményeit, nem voltunk tanulmányok szűkében. Szigorúnak mondható szelektálás után is gazdag anyag került az adatbázisba. (1) Később a világ számos kutatójával kapcsolatot tartó ismert amerikai adatbázis, az ERIC is átvette bibliográfiánkat. Mégis inkább az foglalkoztat, vajon az olvasásszociológia eredményeit, az utóbbi tíz-tizenöt évben megjelent munkákat ismeri-e a hazai értelmiségiek kultúra- és irodalomközvetítéssel foglalkozó köre, ismerik-e a pedagógusok? Az olvasásszociológia kettős utat megtéve, kivált a rokonterületek közül, de mint önálló tudományág – a művelődés- és a tudásszociológia kérdésfelvetéseire alkalmazkodva – ismét beilleszkedett más, hozzá közelálló diszciplínák csoportjába.

Olyan kutatóműhely, melynek fő feladata az olvasás tudományos igényű tanulmányozása, jelenleg egy van Magyarországon, s ez a Nemzeti Könyvtár olvasásszociológiai műhelye. Természetesen irodalomszociológiával, az olvasás pedagógiájával s ennek kutatásával más intézményekben is foglalkoznak, csakúgy mint az olvasás pszichológiájával. Minthogy az olvasásszociológia több szociológiai ágazat és humán tudomány

metszéspontjában van, így más területeken működő kutatók is kirándulnak vagy kirándultak erre a terepre. Olyan ismert társadalomtudósok, mint *Hankiss Elemér* vagy *Miklós Pál* már nem, vagy érintőlegesen foglalkoznak olvasáskutatással. A folytonosság fájó hiányát jelenti a világszerte ismert kutató, *Józsa Péter* tizenöt évvel ezelőtt bekövetkezett halála. A több tucat közleményéből elsősorban olvasáskutatóként ismert *Kamarás István* érdeklődése pedig a vallásszociológia felé fordult.

Rendszeres empirikus vizsgálatok Magyarországon három évtizede a Könyvtártudományi és Módszertani Központban folynak. Noha a szakmai és társadalmi megrendelések gyakran egy-egy szűkebb probléma feltárására vonatkoztak (pl. könyvvásárlás, könyvtárkép, könyvtárhasználati szokások), mindvégig jelen volt az alap kutatás ama törekvése is, hogy többet tudjon meg az olvasás során lejátszódó mentális folyamatok társadalmi természetéről. A kutatások célja – szoros nemzetközi együttműködésben – az olvasás jelenségének, kulturális funkciójának megértése.

A kutatási eredmények többsége – a legszínvonalasabbak is – elsősorban a fenntartó anyaintézmény kiadványaként láttak napvilágot, ami, sajnos, azt is jelenti, hogy nem kerültek széleskörű terjesztésre. Természetesen voltak és vannak kivételek, mint például *Az olvasás anatómiája*, (2) mely 1982-ben jelent meg a Gondolat Kiadónál. Ilyen sokoldalú válogatás talán azóta sem jelent meg.

Az utóbbi öt évben Magyarországon zajló társadalmi folyamatok közül mi főleg a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásait tartjuk izgalmasnak. Új kiadók és új lapok láttak napvilágot, melyek száma több százra tehető. A cenzúráért, s az előző évtizedekben működő restrikcióért most kell fizetnünk, a könyvpiac az egykori „tiltott gyümölcsök” árusítóhelyévé vált, a könyvvásárlás színvonalát tekintve felhigult. De mi a helyzet az olvasással? Nem véletlenül jut eszünkbe a francia *Pierre Nora* szellemes és szarkasztikus címválasztása: *Írjatok csak, nem fognak olvasni benneteket!* (3)

Magyarországon a gyerekek és az ifjúság olvasásával kapcsolatos kutatások lehangoló helyzetképet mutatnak. Az általános iskola 8. osztályát végző gyerekek 20-30%-a saját könyveit sem tudja elolvasni, a magyar gyerekek olvasási készsége – immár csaknem húsz éve változatlanul – az európai rangsor végén kullog.

1984-es adataink szerint a 15 évesnél idősebb népesség 1,1%-a nem járt iskolába, durván egynegyede pedig (pontosan: 26,6%) nyolc általánosnál kevesebbet végzett, de a csupán nyolc általánost (33,8%) végzettek problémátlan olvasni tudásában sem lehetünk biztosak. Gazdaságunk alacsony technikai, műszaki színvonala bizonyára sokaktól nem is igényli az olvasást, de a tudás leértékelődése a magyar értelmiség jelentős részének is nyomasztó élménye. (4)

Egy 1985/86-os országos reprezentatív vizsgálat feltárt tényei alapján a 7 éven felüli magyar népesség 14%-a semmiféle sajtóterméket nem olvas, további egytizede csak napilapot szokott kisebb-nagyobb gyakorisággal kezébe venni. Könyvolvasónak a 18 éven felüli népesség 64,4%-a bizonyult. A középkorosztályhoz tartozó aktív rétegek valamelyest növelték könyvolvasási intenzitásukat, mely fejlemény kétségkívül kapcsolatba hozható a Magyarországon néhány éve megindult gazdasági-társadalmi változásokkal, a gazdasági vállalkozókedv erősödésével. Társadalmi rétegenként és településtípusonként erősek a különbségek, a nem olvasó családok kétharmada falun él. Az utóbbi évtizedben a könyvtárhasználat stagnált, de nőtt a házikönyvtárak szerepe, elterjedtsége és nagysága. A nyolcvanas évek közepére a könyv nélküli családok aránya 9%-ra csökkent, a 300 kötetnél nagyobb családi könyvtárak aránya viszont az 1978-ban regisztrált 15%-ról 25%-ra növekedett. (5)

A könyvtáros pálya, a könyvtáros szerepfelfogás és a szakma presztízsének felderítésére is vállalkozott kutató, (6) s nagyító alá kerültek a könyvtár társadalmi kapcsolatai, valamint társadalmi környezete is.

Az olvasói érdeklődés átrendeződését, az olvasmányszerkezet átalakulását is regisztrálták az utóbbi évek kutatásai. *Józsa Péter* és *Jacques Leenhardt* francia-magyar összehasonlító vizsgálat keretében Párizsban és Budapesten hozzávetőlegesen azonos összetételű mintával megválaszoltattak egy kérdést arról, hogy milyen típusú könyveket kedvelnek az olvasók. Ehhez egy fiktív könyvcímekből álló listáról választaniok kellett, tehát a normatív színezetű válaszokat a kutatók igen szellemesen kontrollálták. Ez az

adatfelvétel 1972-ből származik. A francia-magyar összehasonlító vizsgálatban résztvevők olvasmánystruktúrája a következőképpen alakult:

	Ismeretközlő irodalom	Szépirodalom	Szórakoztató irodalom
Párizsban	35,87%	34,23%	27,10%
Budapesten	26,88%	45,72%	27,6%

Az ismeretközlő irodalomnak Franciaországban szignifikánsan nagyobb értéket tulajdonítottak. (7)

Ha újabb nemzetközi összehasonlító kutatásunk alapján a finnek és magyarokat szemléljük az olvasásszociológia tükrében, azt találjuk, hogy míg az ismeretközlő irodalom aránya Finnországban 32,9%, addig Magyarországon csak 23,9%, s eredményeink e tekintetben összeesengenek a tizenöt évvel ezelőtti nemzetközi kutatás eredményeivel. Míg a francia-magyar közös kutatásban a két nemzet olvasói csaknem azonos arányban hódoltak a szórakoztató irodalomnak, az 1986-87-es adatok alapján ez az arány nálunk 37,4%, a finneknél 29,7%.

A magyar olvasmányszerkezetben ez az arány a tizenöt évvel ezelőtti eredményekhez képest a szépirodalom rovására nőtt. (8) Tudni kell, hogy az utóbbi években jóval több ilyen típusú könyvet adtak ki nálunk, mint a hetvenes évek elején.

A ki, mit, mennyit, miért olvas kérdései mellett a hogyan olvas kérdésének kutatásában is jelentős eredmények születtek. Józsa Péter és Jacques Leenhardt magyar-francia összehasonlító olvasásszociológiai kutatásának eredménye 1981-ben *Két főváros – két regény – két értékvilág* címmel jelent meg (franciául 1982-ben: *Lire la lecture*), s méltán aratott elismerést világszerte. (9) A kutatók az irodalomolvasás kognitív mozzanatait, az ideológia és értékelés összefüggéseit világították meg, miközben értékes kommunikációs és irodalomelméleti hozadéka is volt a vizsgálatnak. A befogadás jellegzetes társadalmi típusainak rajza meggyőző, ezek ismerete nélkül nem lehet olvasásszociológiát művelni. Kamarás István írta a *Világosságban*: „Befejezván Józsa Péter és Jacques Leenhardt könyvének olvasását, nemigen tehet mást az olvasáskutató: elkezdi előlről azt, amit csinál, újragombolja a mellényt... Ehhez képest a háromtagú cím meglepően szerény. A nemzetközit érzékelteti inkább, kevéssé a nemzetek felettit, csak két értékvilágról tudósít, pedig jóval több a felfedezett világok száma kettőnél.” A két kutató munkáját példaszerű tudományos műnek tartja Kamarás. (10)

A befogadó viselkedésére és a jelentés-keletkezés, jelentés-adás-értelmezés folyamatára összpontosított *Lőrincz Judit* 1984-ben megjelent hatásvizsgálata is, mely *Nádas Péter* Egy családregény vége című művére alapozódott. (11)

1986-ban jelent meg Kamarás István *Utánam olvasó! (Bulgakov Mester és Margaritájának fogadtatása, értelmezése és hatása Magyarországon)* című munkája. A regény hallatlanul érdekes élettörténete erős kihívást jelentett a kutatás számára, ami végigköveti a sokszor alkalmazkodással, más esetben küzdelemmel, helyenként „megvilágosodással” jellemezhető olvasási-befogadás folyamatokat. Kamarás művének egyes részletei folyóiratban is napvilágot láttak, így a szélesebb nyilvánosság megismerkedhetett a magyar olvasásszociológia eredményeivel. (12)

A magyar és a finn társadalom jellegzetességeiről, értékrendjéről, szabadidőszerkezetéről, művelődési és olvasási szokásairól is készült összehasonlító tanulmány. (13) A két nemzet esetében a munkaidőt illetően a legfeltűnőbb különbség, hogy a heti 40-43 munkaórát a finneknek csak 16%-a, míg a magyaroknak 60%-a jelöli meg; a megkérdezett finneknek több mint fele heti 40 óránál kevesebbet, a magyarok több mint háromnegyede 40 óránál többet dolgozik. A jövedelemszerző tevékenység szembenáll a szabadidővel, vagyis amikor a társadalmi nyomás kisebb, s amely kedvszerint felhasználható. A tanuláshoz szentelt idő Finnországban valamivel több mint kétszerese a magyarországinak, a nők esetében még élesebb a különbség, ami arra utal, hogy Finnországban nagyobb a tudás becsülete. A gazdaság dinamikusabb fejlődése, a nagyobb arányú társadalmi mobilitás lehetősége nagyobb kihívást jelent a képzettségi szint növelése, a tudás mélyítése szempontjából.

Az utóbbi évtizedre mind Finnországban, mind pedig Magyarországon is megállt a könyvet olvasó népesség viszonylagos növekedése, s az olvasók számának stabilizálódása az európai tendenciákkal egybeesik.

A legolvasottabb szerzők listája a magyarok esetében szélesebb horizontú, s hazai és külföldi szerzőket egyaránt tartalmaz. A finnek inkább a hazai művekre figyelnek.

A legolvasottab írók által képviselt műfajokat tekintve, s a kedvenc hazai írók vonatkozásában is a romantikus és a hagyományos realista stílus követőinek aránya a magyaroknál magasabb, mint a finneké. Ha a XX. század realistáinak és a modern irodalom képviselőinek arányát nézzük, a finnek olvasmányszerkezetében ez valamivel inkább a modernnek, a magyaroknál pedig a realisták felé mutat.

A modern művek megkívánják a stílusirányzatok, műfajok, hangnemek közötti pontos eligazodást, sőt bizonyos esetekben az egymást vitató értelmezési lehetőségek ismeretét is. A modern prózában bonyolult szerző-narrátor-fikció viszonyok alakultak ki. Az olvasás inkább megfejtést, feltárást igényel. Az esztétikai tapasztalat biztonsága és az új művek befogadásához szükséges „horizontváltást” a finn-magyar közös kutatás két regény befogadására vonatkozó összehasonlító elemzésben vizsgálta meg részletesen.

Magyarok és finnek a fikció világában címmel megjelent kötet (*Leena Kirstinä* és Lőrincz Judit munkája) két regény (*Balázs József: Magyarok* és *Veijo Meri: Manilakötél*) befogadásának vizsgálatát helyezi a középpontba, tudatosan vállalva az alap kutatás veszélyeit. A könyv tömören summázza a főbb modern olvasáskutatási irányokat, és a szemiotikán, a hermeneutikán és fenomenológián alapuló recepcióesztétikai vizsgálatok sorában jelöli ki a maga helyét. A kutatók elemzik, hogy a két regény szerkezeti és elbeszélésszint-beli sajátosságai hogyan befolyásolták a szövegértelmezést. A jó regénnyel kapcsolatos elvárások Finnországban inkább a könyvhöz mint objektumhoz kötődnek, a magyar olvasók gyakrabban említik a regény ébresztette lelkiállapotukat. A magyar olvasó önmagára vetíti a szöveget, a finn objektivizálja véleményét, személyes élményét inkább elrejt. A regény Magyarországon nem egyszeri használatra készült tárgy, hanem fontos lelki támasz az ember, kiváltképp a felsőfokú végzettséggel rendelkezők számára. A hatásossági funkció életszemléleti, filozófiai tónust kap.

Ami a regény témáját illeti, a társadalom és az erkölcsi-filozófiai kérdések jobban érdeklik az iskolázottabb magyar olvasókat, mint a finn olvasókat általában. Finnországban más hírközlő csatornákon keresztül több időszzerű információt kapnak az emberek, mint az irodalmon keresztül. Magyarországon inkább mint a társadalomról rajzolt képet értelmezik a regényt.

Mindkét regény él egyfajta „nemzeti karaktert” igyekszik bemutatni a parasztmentalitáson keresztül. A finn műben inkább a dacos individualizmus, az önfejűség, a küzdőképesség és a makacsság jelennek meg, melyeket azonban inkább a hazai olvasók értelmeznek finn jelegzetességekként. A magyar mű a nemzeti és az idegen problémáját exponálja, a nemzeti mítosz képeire apellál, ami azonban csak a magyar olvasókban talál visszhangra.

A finn olvasók számára az individualizmushoz és autonómiához kapcsolódó értékek olyan lényegesek, hogy ezeket transzponálják az idegen műre, míg a magyarok az ember önhibáján kívüli kiszolgáltatottságát és a múlt általi meghatározottságának tényét a hazai regényből kivetítik a finn regényre is. A kutatás nyomán bebizonyosodott, hogy a fikcióhoz való viszony, illetve a gondolattárgyak konstrukciói is a szociális kategorizáció értelmezőmintázatait követik. Az idegenség feloldásának kísérlete során a különbségek csökkentése a közös univerzum létrehozását segíti, azonban ez a „közös univerzum” mindkét ország olvasótábora esetében felveszi a „saját világ” egyes vonásait, benne a nemzeti mentalitás fénytörésében látni a dolgokat.

Józsa és Leenhardt francia-magyar összehasonlító vizsgálata után ez a kutatás is bizonyította, hogy a regény továbbra is megfelelő kultúrák közötti kommunikációs csatorna lehet.

A szó művészete, illetve az irodalom egésze szüntelenül változik, s vele párhuzamosan változik a művekről való gondolkodás is. Ezt a változást kívánja bemutatni a *Szó-művészet-társadalom* című tanulmánygyűjtemény, amely az elmúlt két-három évtized irodalomról, művészetről szóló elemzéseiből válogat magyar és világirodalmi kitekintéssel. (15) A kötet első része az elméleti és kritikai gondolkodás folytonosságát mutatja be *M. Zérafra*, *R. Barthes*, *E.D. Hirsch*, *H.R. Jauss* és *N. Holland*, illetve *Szegedy-Maszák Mihály* tanulmányainak segítségével. A műközpontú kutatási irányok – pl. strukturalizmus, new criticism – recepcióesztétika, hermeneutikai reflexió szembesülnek itt az olvasót kiindulópontnak tekintő irodalomkutatással vagy az irodalom pszichológiai megközelítésével, a szociálpszichológiai szempontú elemzésekkel. A második fejezet elemzései

hazai és külföldi tanulmányok értelmezéseivel írják le pl. *Kafka* regényvilágát, *Genet* drámaépítését, vagy az újabb magyar prózairodalom meghatározó jelenségeit. A harmadik rész művek és olvasók megváltozott viszonyát, a „kulturális fogyasztás” kérdéskörét közelíti meg. E rész átfogó szempontja az a tény, hogy a tömegkultúra – mellőzve a folyamatosság követelményét – a kultúrát is a fogyasztói társadalom „tárgyai” közé degradálta (*J. Baudrillard*), s azt vizsgálja, hogy ebben a társadalmi környezetben hogyan változik a befogadók igénye. „A kötet olyan művészeti-irodalmi megközelítésekről tudósít, amelyek – elsősorban szaklapokban történt publikálásuk miatt – csak esetlegesen juthattak el az érdeklődő közönséghez. Összefoglaló közlésük az új távlatú kritika megismerését-megismertetését példázza” – írta a kötetéről az Új Könyvek recenzense.

A kelet-közép európai régióban bekövetkezett történelmi változások adhattak alkalmat arra, hogy a romániai Székelyföldön, a szlovákiai Csallóközben és Magyarország egy körzetében az olvasási szokások tükrében tegyék vizsgálat tárgyává a nemzeti kultúrához való kötődést és az értékrendet. Az olvasáskutatók három réteg – a felnőtt lakosság, a leendő pedagógusok és a középiskolások – sajtó- és könyvolvasási szokásait vizsgálták meg, s ennek eredményeiről adtak számot Magyar olvasáskultúra határon innen és túl című könyvükben (16), mely a magyar olvasáskutatás legfrissebb „termése”.

JEGYZET

- (1.) Sociologie de la lecture et de la bibliotheque (Sociology of reading and library sociology). Choix de dix ans de la litterature speciale hongroise 1978-1987. Contribution a la Base de donnees internationale de Bibliologie (Comp. sel.: *Éva Kaposvári-Dányi et Judit Lőrincz*). Centre de Bibliothéconomie et Méthodologie de la Bibliotheque Nationale Széchényi et Bibliotheque de l'Académie des Sciences de Hongrie. Budapest, 1990. 70 p.
- (2.) Az olvasás anatómiája (szerk.: *Hajdu Ráfi G.* – Kamarás I.). Gondolat, Budapest, 1982.
- (3.) *Nora, P.*: Écrivez, on ne vous lira pas Le débat Gallimard, 1982.
- (4.) *Nagy Attila*: Keressük életük értelmét? (Olvasás, könyvtár, szocializáció). OSzK KMK, Budapest, 1991, 142 p.
- (5.) *Gereben Ferenc*: Olvasás és könyv a családban – Reading and Books in the Family. In: 6. Europaischer Lesekongress. Berlin, 1990, 123-135. p.
- (6.) *Vidra Szabó Ferenc*: A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében. OSzK-KMK, Budapest, 1989.
- (7.) *Józsa Péter*: Magyar és francia olvasók irodalmi értékrendszerei. Kultúra és Közösség, 1975. 1. sz.
- (8.) *Lőrincz Judit*: Olvasásigény és ízléstendenciák finnek és magyarok körében. Könyvtári Figyelő, 1989. 2. sz.
- (9.) *Józsa Péter-Lœnhardt, Jacques*: Két főváros – két regény – két értékvilág (Olvasásszociológiai Kísérlet). Gondolat, Budapest, 1981, 530 p.
- (10.) Világosság, 1981, 11. sz., 717. p.
- (11.) *Lőrincz Judit*: A megközelítés fokozatai: *Nádas Péter* család regényének hatásvizsgálata. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1984. 101 p.
- (12.) *Kamarás István*: Utánam, olvasó! A Mester és Margarita fogadtatása, értelmezése és hatása Magyarországon. Múzsák, Budapest, 1986. 263 p.
- (13.) *Lőrincz Judit-Vakkari, Pertti*: Távoli rokonok – közeli barátok. OSzK-KMK, Budapest, 1991. 110 p.
- (14.) *Kirstinä, Leena-Lőrincz Judit*: Magyarok és finnek a fikció világában. OSzK-KMK-Múzsák, Budapest, 1992. 184 p.
- (15.) Szó – Művészet – Társadalom (Szerk. és bev.: *Lőrincz Judit*). Múzsák, Budapest, 1993. 184 p.
- (16.) *Gereben F.-Lőrincz J.-Nagy A.-Vidra Szabó F.*: Magyar olvasáskultúra határon innen és túl. Közép-Európa Intézet, Budapest, 1993. 180 p.

LŐRINCZ JUDIT